

странци између два рата, улога помирителја у српско-хрватским односима по проглашењу диктатуре, рад на Универзитету као научника и педагога, функција министра правде у влади Душана Симовића, боравак у САД-у и Великој Британији током Другог светског рата, губитак сина јединца, болест и смрт у емиграцији а да му се данас ни гроб не зна, само су сумарно наведени приказ онога о чему говори политичка биографија Боже Марковића. Али Мира Радојевић пружа истовремено и много више. Она даје одличан увид у историјске околности како у Краљевини Србији тако и у Краљевини СХС/Југославији, развој политичких прилика, стање у политичким странкама, генезу југословенске идеје, српско-хрватске односе, сукобе у емиграцији током Другог светског рата и низ других аспеката потребних да се схвати време и простор у коме делује Божа Марковић. Закључујући монографију, ауторка издваја неколико елемената који по њеном мишљењу одликују личност коју анализира: дужина политичког трајања, верност идејама и начелима и способност да гледа целовито без освртања на политиканство, странчарења и парцијалне интриге. Мира Радојевић истиче да је Божа Марковић био човек у чију су добронамерност веровали у Загребу, емиграцији и комунистичким редовима, што је била реткост за политичара који је долазио из Србије.

На крају се без претеривања може рећи да ова изузетно технички добро приређена књига, са свим потребним пратећим апаратом и неколико пробраних фотографија, свакако поставља нове стандарде у раду на биографијама у домаћој историографији.

Др Радмила РАДИЋ

**Миле С. Бјелајац,
Генерал Драгиша Пандуровић. Живот и сведочења,
Институт за новију историју Србије и Алтера,
Београд, 2007, 518 стр.**

Дневничко-мемоарске белешке дивизијског генерала Драгише Пандуровића, које је за објављивање приредио, допунио генераловом биографијом и библиографијом др Миле Бјелајац, не представљају класичан мемоарски спис писан пером истакнутог војника какве је домаћа читалачка публика навикла да сусреће. Наиме, дневници и мемоари генерала Пандуровића састоје се из неколико списа насталих у различитим моментима бурних дешавања на Балкану током прве половине XX века. Четири рата у којима је генерал Пандуровић учествовао, дуге године тешке војничке мирнодопске службе, горчина заробљеништва и емигрантског живота обележили су не само једну историјску епоху већ и судбину генерације учесника тих збивања. Судбина појединаца често у историографским казивањима бива замагљена нарацијом о крупним војним и политичким дешавањима, а мемоарска литература, у којој домаћа историографија у великој мери оскудева, сликовито говори о људским судбинама, њиховом доживљају преживљеног, другој страни великих дешавања и подстиче историчаре да другачије размишљају над отвореним историјским изворима те врсте. У том смислу, поред већ објављених мемоара генерала Богољуба Илића и делимично публикованих мемоарских казивања генерала Панте Драшкића, списи генерала Пандуровића заузимају важно место у кратком низу доступне ме-

моарске литературе истакнутих преставника југословенске војне елите прве половине XX века.

Како би будућим читаоцима рукописа генерала Пандуровића олакшао разумевање тешких момената из блиске прошлости, др Миле Бјелајац је у уводном делу књиге дао портрет генерала Пандуровића допуњујући слику о његовом животном путовању ширим приказом историјских околности у којима је он живео и учествовао, а делимично их и креирао. Целовита слика о животу и раду генерала Пандуровића употпуњена је библиографијом његових стручних радова, која јасно говори о свестраности генералове личности и ширине његовог општег и војностручног образовања.

Сама дневничко- мемоарска казивања не представљају јединствен спис. Кратке дневничке белешке из Првог балканског рата (1912–1913) и са Солунског фронта (1917–1918), иако писане штурим војничким језиком, јасно говоре о дешавањима на фронту и размишљањима трупног официра о војним и политичким околностима које су се налазиле ван директне визуре официра који је своју дужност вршио директно на фронту у непосредном додиру са непријатељском војском, свакодневно суочен са претњом смрћу. Другу целину списа представља опис дешавања током краткотрајног Априлског рата 1941. године. Пандуровић, који је ратним распоредом назначен за команданта Триглавске дивизије, своја казивања почиње описом поласка из Београда групе генерала и виших официра који су били постављени на дужности у јединицама на простору Хрватске и Словеније. У том сегменту књиге се јасно може пратити расположење вишег официрског кора, њихови погледи на карактер будућег рата, али и међусобни односи, што индиректно даје представу не само о историјском тренутку већ и о стању у коме се Војска Краљевине Југославије налазила непосредно пред почетак рата. Јасно су представљени почетак, ток и завршетак ратних операција на простору Словеније, расположење становништва у том моменту, однос локалних власти према војсци и држави, ефекти дејства немачке и италијанске пропаганде, као и то како је суноврат државе и њене војске доживео високи официр, увек и свуда веран положеној заклетви. Посебно упечатљив део казивања о Априлском рату представља опис самог чина заробљавања и односа новоуспостављених усташких власти према официрима поражене војске, док нарочиту изворну вредност има сведочење о понашању југословенских официра хрватске националности који су током краткотрајног рата приступили оружаним формацијама новопроглашене Независне Државе Хрватске.

Најзначајнији део мемоара се односи на четворогодишњи боравак у немачком ратном заробљеништву. Пандуровић концизно и суптилно износи своје виђење различитих аспеката живота у заробљеничком логору. Сликвито су описани нехумани услови живота иза логорских жица, појединачни доживљаји заробљеништва, ефекти које су производиле вести са фронта и из окупираних земља међу заробљеницима, као и нарушени односи међу самим официрима. Пандуровић врло јасно и готово хируршки прецизно даје психолошке портрете заробљених високих официра истичући њихове елементарне карактерне црте, не гледајући их као генерале, већ као обичне људе који се на одређени начин понашају у датим околностима. Он не скрива своје разочарање поступцима многих колега, верно описује њихове реакције на различита дешавања и вести које примају и јасно израженим ставовима недвосмислено указује на сопствену верност принципима свог животног позива. У мањем одељку генерал Пандуровић износи своја виђења

узрока брзог пораза југословенске војске у Априлском рату, критички се односећи не само према стању у војсци и њеном генералитету већ и према целокупном југословенском друштвеном амбијенту међуратног периода.

Посебно вредан део књиге представљају Пандуровићеви портрети најистакнутијих југословенских генерала који су током Априлског рата командовали армијама. Опис њихових војничких каријера праћен је субјективном сликом човека који је током дугог низа година са њима сарађивао, многим био потчињен у војничкој хијерархији, који их је лично познавао и са њима делио мирнодопске почасте и горчину ратног заробљеништва. Истичући појединачно мане и врлине свакога од њих генерал Пандуровић је настојао да сем њихових војничких особина ослика и њихове људске карактере и да британским описом пружи целовитију слику о војној елити Краљевине Југославије.

На крају списка генерал Драгиша Пандуровић сумира салдо свог живота. Истиче младалачке жеље, хтења, оптимистичне погледе на живот и службу. Завршава своју исповест дубоким разочарањем. Последњи редови књиге слободно се могу назвати исповешћу. Речима дубоко разочараног човека, брижног и одговорног оца и супруга, војника верног заклетви, он објашњава својим најближима зашто се одлучио за тегобан емигрантски живот.

Опште узевши, објављивање мемоара дивизијског генерала Драгише Пандуровића представља велики допринос унапређењу сазнајног нивоа домаће историографије о дешавањима непосредно пред и током Априлског рата, животу у немачким заробљеничким логорима и дешавањима по завршетку Другог светског рата. Сем тога, сведочења генерала Пандуровића представљају незаобилазан извор при изучавању места и улоге војне елите у југословенском друштву прве половине XX века.

Mr Александар ЖИВОТИЋ

**Момчило Митровић,
Српска национална част пред законом 1945. године,
Београд, 2007, 579 стр.**

Ако нам је допуштено да изаберемо основну нит књиге др Момчила Митровића, онда би то били ставови које је аутор изнео на самом почетку. Тада је указао на контроверзе које у српској историографији прате изучавање феномена репресије нових комунистичких власти над грађанским слојем после Другог светског рата. „При томе се паушално наводе бројеви, сатанизују извршиоци, врши ревизија историје“, упозорава аутор и додаје да у данашњој историографији у основи постоје два супротстављена становишта – једни потенцирају страдања и жртве невиних, говоре о казнама без судских пресуда итд., а други умањују жртве и поричу злочина. Митровић је закључио да је овим подељеним и супротстављеним ставовима углавном заједничко само то што констатују да релеватна грађа и даље није доступна, са чиме се и аутор слаже.

У Предговору књиге др Момчило Митровић говори о појму судова части и саме националне части, значају и тумачењима које су овом појму кроз историју давали различити режими и њихове вође.